

ЈЕДНО СЈЕЋАЊЕ НА УСТАНАК МОРНАРА У БОКИ КОТОРСКОЈ 1918. ГОДИНЕ

Комунистичка партија у Црној Гори, и поред тешких услова илегалног рада у међуратном периоду, редовно је обиљежавала годишњице устанка морнара у Боки Которској. Прву годишњицу ових догађаја радништво Боке свечано је обиљежило. На дан стријељања морнара 11. фебруара 1919. године, у Шкаљарима је одржана свечана комеморација. Партијска организација у Котору организовала је колективни долазак грађанства на гроб стријељаних морнара. На гроб су положени вијенци са црвеним ружама.¹ Комеморацији је присуствовао и читав радни колектив Поморског арсенала из Тивта са својом радничком музиком и заставом.² Приликом те комеморације на гробу стријељаних морнара одржано је неколико говора. И наредне, 1920. године, партијске и синдикалне организације из Боке свечано су обиљежиле двогодишњицу устанка и стријељања морнара. Према неким подацима, и партијске организације у осталим крајевима Црне Горе тим поводом су одржале комеморативне састанке. На оваквим састанцима већином је приказиван историјат тога устанка.

Након забране легалног рада Комунистичке партије забрањена је и свака комунистичка свечаност посвећена овом догађају. И поред строге предострожности од стране власти, которски комунисти су се на разне начине довијали да обиљеже овај догађај. Ноћу уочи годишњице они су полагали вијенац или букете црвених ружа на гроб стријељаних морнара. Понекад је поводом те годишњице партијска организација у Котору издавала и проглас који је илегално растуран по граду и околним селима.³ Уочивши да комунисти ноћу редовно полагају вијенац и букете црвених ружа на гроб стријељаних морнара, власти су пооштриле мјере предострожности. У том циљу, уочи годишњице на гробу је постављана стража, како би се онемогућила та комунистичка и скојевска акција. Према сјећањима неких актера напредног покрета у Котору, комунисти су ипак, и поред јаке предострожности власти, успијевали да поводом годишњице положе вијенац

¹ Штампa. Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе, Титопрад, 1958, том I, књ. 1, Радни народ, 261; Сјећање Анта Матковића.

² Славко Мијушковић. Неколико докумената о радничком покрету у Боки Которској (1919—1921), Историјски записи, 1959, 159.

³ Сјећања Анта Матковића и Катице Мук-Франковић.

или букете црвених ружа на проб стријељаних морнара.⁴ То се настављало током читавог међународног периода илегалног рада партијске организације у Котору.

О устанку морнара у Боки Которској шира југословенска јавност била је мало обавијештена све до пред крај 1927. године. Све до тада буржоаска штампа скоро ништа није писала о том устанку. Она се држала званичног става југословенске владе и Команде морнарице да је „побуна у аустро-угарској флоти у фебруару 1918. године носила карактер револта морнара свију народности против свих својих предпостављених официра без изнимке” и да је то била „општа побуна људства под црвеном заставом против својих старешина”.⁵ Због тога се нерадо писало о тој револуционарној акцији.

Уочи десетогодишњице устанка морнара контраадмирал Метод Гирил Ф. Кох објавио у *Политици*, у два наставка, чланак под насловом *Расуло аустро-угарске морнарице*.⁶ Он је приказао устанак као националноослободилачки покрет морнара аустро-угарске флоте на Јадрану 1918. године. Но без обзира на такво гледање на овај догађај, у чију оцјену ми овом приликом нећемо улазити, овај напис у *Политици* омогућио је широкој југословенској публици да нешто више сазна о немирима морнара у аустро-угарској флоти на Јадрану крајем 1917. и почетком 1918. године.

Југословенска комунистичка штампа, у границама могућности, редовно је обиљежавала годишњице устанка морнара у Боки. Поводом десетогодишњице *Радни народ*, лист радника и сељака, у ствари легални орган Покрајинског комитета Комунистичке партије за Црну Гору, 1. фебруара 1928. године донио је напис под насловом *Вије се црвена застава*. У напису је изложен историјат тог догађаја и вјера у побједу радничке класе. Своје излагање аутор је завршио овако: „Револуционарни пролетеријат клањајући се пред хумкама палих бораца обећао је да ће се користити искуством својих претеча и испунити своју историјску мисију”.⁷ Из овог написа црногорска шира јавност могла је нешто више сазнати о устанку морнара у Боки Которској.

Поводом деветнаестогодишњице устанка морнара *Пролетер*, орган Централног комитета Комунистичке партије Југославије, у свом фебруарском броју 1937. године донио је чланак о том устанку.⁸

Југословенски комунисти у иностранству, у међуратном периоду, у заједници са комунистима земаља чији су морнари уче-

⁴ Сјећања Анга Малковића, Катиче Мук-Франовић, Пера Букелице и Илије Јелавића.

⁵ Архив радничког покрета Југославије, бр. XIX 1—4, (1928), командант III поморске команде 18. јануара 1928. команданту морнарице Београд.

⁶ *Политика*, бр. 7040 и 7041 од 2. и 3. децембра 1927.

⁷ *Штампа*, 262.

⁸ *Пролетер*, бр. 2, фебруар 1937.

етовали у устанку, редовно су обиљежавали годишњице тих догађаја. Ова сарадња и свечаности најзапаженије су биле у Чехословачкој, гдје је и сарадња југословенских и чехословачких комуниста била најача. На свечаним академијама посвећеним устанку морнара у Боки Которској, поред осталог, редовно је подношен и реферат посвећен том догађају.

У архиви Коминтерне пронашли смо један реферат посвећен 17-годишњици устанка. Нијесмо могли установити ко је аутор тог текста, јер на њему нема потписа. То је у ствари сјећање неког учесника устанка о тим збивањима. Према неким подацима, изгледа да је овај текст написан у Чехословачкој. Иако је ово сјећање писано 17 година након тих догађаја, оно је веома интересантно за њихово изучавање. Нијесмо могли установити да ли је објављено у неком иностраном листу, али смо утврдили да до сада није објављивано ни у једном југословенском листу ни часопису. Због тога га објављујемо у цјелини. Фотокопија сјећања се налази у Архиву за раднички покрет Југославије, фонд Коминтерне.

17. годишњица (побуне) морнара а. у. (аустро-угарске) ратне морнарице у Боки Которској

Одмах по објави рата у 1914. г. ратна флота аустро-угарске монархије нашла се блокирана у ратним лукама: Пула, Шибеник и Бока Которска. Премоћна француско-енглеска средоземна флота слободно је крстарила Јадраном и а. у. (аустро-угарска) флота није јој била дорасла нити довољно снажна, да јој се на отвореном мору супростави. Једино мање јединице и лаки крсташи вршили су обалну патролну службу у непосредној близини својих матичних лука. Уласком Италије у рат, онемогућена је свака оперативна способност великих јединица а. у. ратне морнарице — осим мањих и кратких испада наспрам талијанске обале у Јадрану.

Аустро-Угарска, као много национална држава, регрутовала је момчад за морнарицу из свију нација; за палубну и ложачку струку Талијане и Хрвате са Приморја за стројеве и специјалне струке из осталих народности. Треба имати на уму да је рок службе у морнарици био 4 године, за подофицире још дужи рок. Момчад су годинама била у једној јединици, са врло малим промјенама, тако да су појединци имали времена да се упознају и присно спријатеље без обзира на националну припадност. Борбени елементи су имали прилике и времена да упознаду све пузавце, штрехбере и шплијуне, да их се клоне или чак да им опорче и онемогуће заједничко становање и живљење на броду.

Бојни бродови и крсташи су тако мјесецима, чак и годинама лежали непомицни, укотвљени у лукама. Посаде су се досађивале и опорчавале усљед шиканирања блазираних официра и подофицира од заната у исто време кад је следовање и храна

била све то лошија, намирнице све то скупље и недостижне за обезвријеђени новац. Осим тога, морнари су примали све то очајнија писма својих родбина, родитеља, жена и дјеце, који су у Далмацији, Хрв. Приморју, нарочито на отоцима формално гласовали и присиљени били, да се хране травом и дивљим коријењем.

Све те околности су утицале на стварање бунтовног расположења у редовима морнара; на стварање револуционарних група на бродовима на чијем су челу стајали они морнари који су били задојени социјализмом и који су увијем припремили завјеру повезујући све револуционарне елементе међу морнарима. Јачањем агитације међу морнарима за мир без одлагања; расло је и борбено расположење, које се огледало у попуштању дисциплине и све чешћем кршењу субординације на бродовима, чији су се затвори стално пунили дисциплински кажњеним морнарима.

И поред најстроже цензуре до ратне морнарице у Боки Которској допирале су вијести о побуни ратне морнарице у Кронштату, Килу, Тулону; о првој руској револуцији, о абдикацији цара Николе II; о борби радника, сељака и војника у Русији за мир и социјализам. Побједа Совјета у Русији и њихов проглас зараћеним народима ширио се као талас у свим правцима и револуционарни морнари а. у. ратне флоте су тај позив на мир и борбу против угњетача прихватили. Концем 1917. г. револуционарни бродски одбори успјели су да придобију за себе већину морнара у свим ратним лукама. На бродовима, копненим батеријама и радиотелеграфским станицама били су повјереници побуњеника, успостављене су везе и пароле. Морнари су вршили пропаганду против рата у редовима копнене војске и цивилног пучанства и свуда наилазили на симпатије и помоћ.

На једном састанку представника бродских револуционарних група одржаном у Баошићу у Боки Которској концем јануара 1918. одлучено је дана 1. фебруара објавити побуну дизањем црвеног барјака, хапшењем официра и неодлучних подофицира. Избијање побуне доставити радиотелеграфским путем јединицама у Пули и Шибенику. Побуна у Пули и Шибенику није избила, јер је тамошња команда наслућујући да се нешто спрема — завела строгу контролу својих радио станица и тиме су спријечили да уговорени знак допре до револуционарног морнарског одбора, да правовремено разоружају морнаре и све јединице ставе у строгу приправност.

1. фебруара 1918.

Као и свако јутро у 8 сати на ратним бродовима вршена је свечана припрема дизања ратне заставе. На крстацу »Моратч« као адмиралском броду постројено је на крми одјељење морнара са гласбом и тачно на одређено вријеме уз топовску и пушчану

паљбу и громогласно „Ура” морнара на крменим јарболима диже се црвена застава.

Међу официрима и подофицирима настаје забуна. Морнари апсе официре и реакционарне подофицире и спроводе у унутрашњост лађе.

Оре се пјесме побуњених морнара на свим језицима заступаних народности. На прамцу лађе окупљају се морнари и врше избор бродског совјета и делегата за избор извршног револуционарног одбора. На бродовима влада примјерна дисциплина и ред. Морнари су на својим мјестима: код сигнала, код топова и торпедних цијеви, у стројарницама су сви заузети да доведу бродове у борбену спремност.

Сви крсташи, контраторпиљери, торпиљери, подморнице и помоћни бродови вију црвену заставу, на свим јединицама врви рад као у кошницама. Једину изнимку чине флотила њемачких подморница. Њени морнари не учествују у побуни, али ништа не предузимају против побуњеника. Морнарске побуњеничке патроле крстаре на копну и врше пропаганду међу копненом војском и цивилним пучанством.

У 10 сати на матичном броду »Гаеа« (бивши руски трговачки брод) окупљају се делегати морнарског совјета за избор извршног одбора и редакцију ултиматума а. у. монархији.

Копнене команде на вијест о побуни морнара захватила је паника и растројство. Из Херцег Новог се на врат и на нос бјежи. Команда у ратне луке у Херцегновом евакуише и сели у брда. Против побуњеника се ништа не предузимље, а нити команда располаже средствима за то.

Команда ратне луке шаље парламентарара (једног пуковника) у Ђеновиће побуњеницима. Овај стиже баш у вријеме кад су побуњеници већ изабрали руководство и саставили ултиматум.

Побуњеници траже: мир без одлагања и демобилизацију. Бољу храну и поступак за себе и хране гладујућим фамилијама. Обећавају да неће пустити непријатеље у Боку и траже потпуно амнестију за учеснике побуне.

Бродски совјети на јединицама заводе узоран ред. Команду над флотом преузима бојни крсташ »Sant Georg« чији је командат морнар Franz Rasch (Чех), који даје диспозиције за концентрацију свију јединица на простору између Ђеновића и Баошића.

На бродовима функционише само кухиња за момчад и за то затворени официри добијају морнарску храну: „doehrgemuese и конзерве”, мјесто уобичајених послastiца.

Пада ноћ. Флота својим рефлекторима испитује обале; бродови измјењују светлосне сигнале; оре се револуционарне пјесме. Вијести из Пуле и Шибеника о успјеху побуне нема...

2. Фебруар

Јутро јасно и свјетло без магле и облачка. Пуно сунца и топлине. Морнарске пјесме. У 8 сати почасна топовска салва црвеној застави, која се лагано и достојанствено диже на крмама бродова и морнарским копненим батеријама и командама.

У Херцегновској луци усидрене су 4 мале торпедњаче, које вију аустро-угарску заставу под командом једног Корнетног капетана (мисли садашњег југосл. адмирала Полица). Лукобран је оборужан митраљезима и једном четом пешадије. Са торпедних лађа, већина морнара је разоружана и спроведена у казамате утврде „Шпањоле“.

Пред лукобран стиже један реморкер са црвеном заставом и тражи да му се изручи пошта за побуњнике. Официр то одбија и реморкер се враћа без поште.

Железницом пристижу батаљони пјешадије, који имају да блокирају реон од К. до Ђеновића и тиме заоколе све морнарске копнене јединице и хидроавионске хангаре.

Из Пуле и Шибеника још увијек нема вијести. На радио телеграфске позиве нема одговора.

Стари крсташ „Рудолф“

Од самог почетка рата у малом пристаништу Роце на самом уласку у Боку Которску укотвљен је стари крсташ »Rudolf« као пливајућа утврда у одбранбеном систему ратне луке „Рудолф“ има истрошне стројеве, али је оружан са два топа по 305 m/m и бројном мањом артиљеријом. На челу бродског совјета се налази подофицир Karl Seitz родом из Innsbrucka.

Пошто у 10 сати истиче рок ултиматума без да је команда дала задовољавајући одговор изговарајући се да исти није стигао из главног ратног стана; црвени адмирал Franz Rasch наређује »Rudolfu« да напусти сидриште у „Роце“ и да се прикључи побуњеној флоти.

Тачно у 14 сати »Rudolf« диже сидро и сасвим малом брзином одмиче пут Баошића праћен од неколико реморкера и торпедних чамаца. »Rudolf« једва плови по мору. Са копна се разлијеже топовски пуцањ и једна граната пада у море на велико одстојање од »Rudolfa«. То копнена батерија „Поди“ отвара палбу на »Rudolfa«, јер је напустио своје борбено мјесто. Батерију и топове послужују сами официри, јер је мађарска посада отказала послушност.

На »Rudolfu« морнари приступају топовима; све топовске цијеве уперене су против копнене батерије. Seitz сигналима пита Rascha за дозволу да отвори палбу; али Rasch забрањује »Rudolfu« да на палбу палбом одговори.

Официрска батерија продужује убрзаном палбом, али су тако невјешти да уопште гранате не падају нити у близини »Ru-

dolfa« већ падају међу трговачке лађе усидрене пред Зелеником или чак у брда у позадини »Rudolfa«. После испалених стотинак метака ипак једна граната удари баш у заповједнички мост »Rudolfa« и убија револуционарног командата Seitza и рањава кормилара. »Rudolf« и даље продужује своју вскињу и ћути. Један парни чамац преузима рањеног кормилара и убијеног Seitza и спроводи их у болницу на Мељине. На »Rudolfu« се црвена застава спушта на почаст првим жртвама побуне. Стари крсташ измиче домету копнене батерије и прилази осталој флоти побуњеника.

Међутим још увијек нема одговора на ултиматум, а ни вијести о акцијама у Пули и Шибенику.

Духови побуњених морнара су узбуђени и ако не још деморалисани. Стално у очекивању нових вијести. Пада ноћ, са освијетљених лађа оре се револуционарне пјесме. Рефлектори круже заливом, са катарки сијевају електричне искре и као шапат преносе разговоре са лађе на лађу.

3. фебруар

У свануће над морем је легла лака магла која сужава видик. На пучини изван рта Остре (улаз у Бококорски залив) из магле извиру многобројни праменови дима. Нека бројна ескадра налази се пред улазом. Из магле ничу силуете троје великих бојних крсташа, за њима се појављује као чопор вукова двадесетак разарача и торпиљера.

Са дурбином пратимо кретање лађа. На самом улазу у Бокву контраторпиљери и торпљери мијењају правац и удаљују се окрећући уз обалу пут сјевера.

По градњи препознајемо оклопљене крсташе III. флоте дивизије типа »Fridrich«. То су врло јаке и снажно наоружане јединице. Крсташи плове најмањом брзином у линијском построју скрећу и укотвљују се у заљеву пред Херцеговним прамцем окренутим према Баошићу, према побуњеничкој флоти.

На крсташима нигдје живе душе. Палубе су пуне нигдје живог човјека. На лађама још није подигнута застава. Да ли је то непријатељ или савезник? Нико још не зна да каже. Али у свима срцима побуњеника појавио се је немир и сумња.

Тачно у 8 сати побуњена флота диже по трећи пут црвену заставу револуције. У исто време III. дивизија крсташа диже аустроугарску ратну заставу.

Тек тада са крсташа »Fridricha«. дижу се сигналне заставице које траже предају од побуњеника у року од пола сата или да ће отворити палбу.

Јединице побуњеника ни по оклопу ни по артиљеријском наоружању нијесу биле дорасле да се упусте у борбу са тешком и бројном артиљеријом оклопних крсташа. Руководство побуње-

ника се одлучује на предају. Један хидроавион се диже и лети пут Италије. То бјежи кадет Сесан (из Дубровника) и још један од руководства којем не памтим име.

На побуњеничким лађама се спушта црвена застава револуције, ослобађају се затворени официри; побуњеници се без услова предају.

Разоружани побуњеници узимају своје морнарске вреће и искрцавају се чамцима на копно праћени официрима и подофицирима са пиштољима у рукама.

На лицима побуњеника нигдје жалосног лица; сви су расположени и у четворедима ступају гордо пјевајући револуционарне пјесме, а по највише »la bandiera rossa« на талијанском језику.

Пуне се казамате утврда Шпањол, Остре, Мамуле, Арза и других. Преко 1.200 морнара иде у гладну смрт свјесни да и ако нијесу своје дјело успјешно довршили, ипак су дали монархији и ратоборном империјализму смртоносни ударац.

Аустро-Угарска флота је онеспособљена за рат. Момчад осталих јединица такође је заражена и одушевљена револуционарним покретом.

На бојним крсташима, који су супротстављени побуњеницима свим морнарима је одузето оружје још прије уласка у Боку. Сви су затворени у својим просторијама или на борбеним мјестима под строгим надзором официра и подофицира са пиштољима у руци.

Побуњени морнари су на брзу руку испитивани и уврштени у четири категорије. У прву категорију су уврштени црвени командистри и чланови борбених совјета. Четворица њих су одмах издвојена и упућена на ратном суду у Котору. Ратни суд их је 10. фебруара осудио на смрт стрељањем. 11. фебруара у 6 сати јутром изведени су из которске тамнице и праћени спроводом као живи мртваци на гробље у Шкаљарима морнари Franz Rasch, Мате Брнчевић, Иван Сижгорић и Антон Грабар.

Ведрa чела и уздигнутих глава стали су пред плотуном, који им је угасио животе, да би вјечно живјели у срцима и успоменама свих револуционара и бораца против тираније.

Слава друговима: Karl Seitzu, Franzu Raschu, Ивану Сижгорићу и Антону Грабар.

Неколико стотина побуњеника је све до слома монархије морало умирати од глади и болести у казаматама бокешких утврда и интернирани на неколико борбених лађа.

Они који су доживјели конач рату били су живи костури, ослабљени болешћу и глађу. На стотине својих другова су оставили укопане. Овим борбеним жртвама треба овом приликом да одамо дужну пошту, црпећи поуке, како не треба вршити револуцију”.⁹

Јован Р. Бојовић

⁹ АРПЈ, ФК, кт. ситн. МФ 46/258 (187—189), нова ситн. 1935/306 17-годишњица побуне морнара а. у. ратне морнарице у Боки Которској.